

Somorjai Ádám OSB

Ami az Emlékiratokból kimaradt

VI. Pál és Mindszenty József

1971–1975

BENCÉS KIADÓ
Pannonhalma, 2008

Tartalom

Ajánlás	5
Előszó	7
Bevezető	9
Rövidítések	17
I. Mindszenty József és az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.	19
II. Mindszenty József és az esztergomi érseki szék megüresedése. VI. Pál pápa és Mindszenty József: 1973. november 1.–1974. február 5.	33
III. Mindszenty József és a Magyarország Prímása cím. Ami az emlékiratokból kimaradt.....	55
Függelék. Az Annuario Pontificio az esztergomi érseki székről.....	76
IV. Kronológiai áttekintés. Mindszenty József Bíboros Hercegprímás és VI. Pál Pápa, illetve a Vatikáni Államtitkárság kapcsolattartása, 1971. június.1975 tavasza	81
V. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata, 1971. június.1972. április	109
VI. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata, 1972. május.november	147
Zárszó	157
Irodalom 1989–2008.....	161
Táblázatok	165
Latin szavak jegyzéke	170
Fontosabb dokumentumok mutatója	171
Névmutató	173

Bevezető

Magyarország államformája 1946. február 1-ig királyság volt. A keresztény királyság kora, amely csaknem ezer esztendeig tartott, Szent Istvánra megy vissza. Az esztergomi érsekség alapítása ezzel egyidős, sőt ennek a királyságnak előfeltétele. Ebben a korban ugyanis a királyt, a „nemzeti” szuverenitás megjelenítőjét az egyház első főpapja koronázta meg és kente föl olajjal, biblikus előképek alapján. A független királyság megalapításának ily módon előfeltétele volt a független egyházszervezet megteremtése.¹ Esztergom érseke az első főpap, később Kalocsa, majd 1802-től Eger, 1993-tól pedig Veszprém is felsorakozik ehhez, ha a jelenlegi országterületben gondolkodunk. (A katolikus egyházszervezetben ide tartozik a horvátországi Zágráb érseki székké emelése 1852-ben, az erdélyi Balászfalvái [ma: Fagaras–Alba Iulia, azaz: Fogaras–Gyulafehérvár] – görög katolikus szertartásúak számára – 1853-ban, ha a történelmi országterületet vizsgáljuk. Az utódállamok területén történt változás: Trnava [Nagyszombat] érseki rangra emelése 1977-ben, amely 1995-ben a Bratislava–Trnava [Pozsony–Nagyszombat] nevet kapja.)

Az esztergomi érsek fontos közjogi szerepet töltött be a közép-kor folyamán, mivel királyt koronázott, és közigazgatási szempontból sem volt megkerülhető, hiszen – legalábbis az első századokban – ő vezette a királyi kancelláriát.² A 20. században is tovább élt az a fel fogás a királysági alkotmány szellemében, hogy király és kormányzó (1867 előtt a nádor, Mindszenty életében Horthy Miklós) hiányában az esztergomi érsek az első közjogi méltóság mint Magyarország Prímása. A hercegprímási cím ezzel nem azonos: a 18. század eleje óta örökletes titulus a német birodalmi főpásztorok címeinek analógiájára. Hivatalosan Lékai László (esztergomi apostoli kormányzó: 1974. február 5., érsek: 1976–1986) tette le ezt a címet, de forrásaink arra mutatnak, hogy maga Mindszenty, aki 1964 tavaszáig hercegprímásként írja alá leveleit, ez időpont után nem használja a „herceg” előtagot.

Mindszenty József működése éppen arra a korszakra esik, amelynek folyamán a magyar egyház elveszíti nagybirtokait – utolsóként

1 SOMORJAI, *A koronaküldés motívuma. Egy magyar állampolgár eszmélődése*, in: *Válaszúton. Pogányság – Kereszténység. Kelet-Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*, Veszprém, 2000. május 8–10. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém 2000. 75–82.

2 ERDŐ Péter, *Mindszenty és prímási tisztsége*, in: TÖRÖK József (szerk.), *Mindszenty József emlékezete*. (Studia Theologica Budapestinensia, 13), Budapest 1995. 19–32.

Európában, ahol ez a folyamat csakúgy, mint hazánkban, a protestantizmussal kezdődött, s a francia forradalommal és a napóleoni háborúkkal folytatódott. Hazánkban a szovjet csapatokkal együtt érkező kommunisták 1945 tavaszán földet osztottak, megszüntetve ezzel az egyházi nagybirtokot. Rögtön ide kívánczik a megjegyzés, hogy Mindszenty ezt nem akadályozta meg, és nem is követelte vissza 1956. november 3-i szózatában. Ő az egyházi intézményeket óhajtotta visszakapni, amelyek legnagyobb része iskola volt. Mint ismeretes, 1948-tól államosították a magyar iskolaügyet, amely addig mintegy fele részben katolikus, további egynegyedében protestáns kézben volt. Az egyházi nagybirtok is ezeknek az intézményeknek a céljait szolgáló, ún. célvagyon volt.

1945–1948 történéseivel kapcsolatban itt elegendő, ha jelezzük, hogy Mindszenty nagyban kivette belőlük a részét: amikor egyházát és annak intézményrendszerét védte, protestáns körökben is szövetségességre talált, s ezzel megteremtette a nemzeti ökumenizmust; sok protestáns is benne látta a szabadság biztosítékát. A szomszédos országok magyarsága is szívébe zárta őt, mert egyetlenként emelte föl szavát a szlovákiai magyarság csehországi deportálása ellen, s a hazai és a kitelepített németiség védelmében is felszólt. Az emberi jogok harcosa volt ő, aki mindig kiállt az elnyomottak érdekében.

Mindszenty életútja

Pehm József 1892. március 29-én született a Vas megyei Csehimindszenten. A külföldi irodalomban ismételtén és makacsul felbukkan az állítás: német családból származik. Erre utal vezetéknevének etimológiája, a „Pehm” ugyanis a „Böhme” változata, amely csehországi német eredetre utal. Ez sajátosan összecseng szülőfaluja nevével. Ő maga identitását a magyar nemzetben találta meg; családja, ha német eredetű volt is, már nemzedékekkel korábban magyarnak tartotta magát. Nevét 1942-ben változtatta – falujáról – Mindszentyre, ezzel is kifejezve tiltakozását korának német szimpátiájával szemben.

Mélyen vallásos kisbirtokos paraszti családban született. Különösen édesanyja hite tett rá nagy hatást – ő volt az, aki közbenjárt az érdekében, amikor bátyja halálát követően édesapja ki akarta venni a gimnáziumból, hogy átvegye a birtokot. Így vált lehetővé, hogy befejezze tanulmányait, és egyházmegyéje székhelyén, Szombathelyen papi szemináriumba jelentkezzen. Szívesen tartotta a kapcsolatot két hú-

gával, s később, az amerikai követségen töltött években is rendszeresen találkozott velük.

A szorgalmas és tehetséges seminaristát Mikes János szombat-helyi megyéspüspök a bécsi Pázmáneumba kívánta küldeni, ő azonban a kifejezett főpásztori szándék ellenére sem ment Bécsbe, nem akart aulista lenni, hanem népét akarta szolgálni. Érdekes módon a Pázmáneum később ismét szerepet játszott az életében, mint az egyetlen, érseki joghatósága alatt maradt hely, ahol élete utolsó éveit óhajtotta tölteni, amint az be is következett.

1915. június 12-én szentelték pappá. Első állomáshelye Felsőpaty, majd 1917-től Zalaegerszegen gimnáziumi hittanárként működött. 1919. október 1-jétől zalaegerszegi plébános lett. Mikes püspök e szavakkal mutatta be: az új plébános úrnak egy hibája van, de az napról napra javul: fiatal kora. Valóban, a Zalaegerszegen töltött huszonöt esztendő rendkívül értékes időszaknak bizonyult az energikus és jó szervező-készséggel megáldott plébános életében. A felsorolás teljessége nélkül említjük, hogy tevékenységét egyházszerzői munkásságán túl – tizenhat lelkeszséget alapított, felépített kilenc új plébániatepomot, hét plébániaházat, kilenc ideiglenes miséző helyet, tizenegy ideiglenes plébániaházat és tizenkét új iskolát, letelepítette a Notre Dame nővéreket, akik tanítóképzőt, líceumot, polgári, elemi és háztartási iskolát nyitottak a városban – szociális téren megnyilvánuló érzékenysége egészítette ki. Számos – egy adat szerint évente harmincöt – szegény származású diák sorsát rendezte, és lapot alapított, a Zalaegerszegi Újságot, amelyet aztán napilappá fejlesztett. Ennek fenntartására nem fogadott el kormánysegélyt: elegendő előfizetője volt, és meg akarta őrizni függetlenségét. Később nagyon szívesen emlékezett vissza erre az időszakra, amely az aktivitás jegyében telt.

Püspöke 1924-ben címzetes pornói apáttá nevezte ki, majd XI. Piusz 1934-ben pápai prelátnak, 1944. március 4-én veszprémi püspökké emelte. Szentelését Serédi Jusztinián bíboros, prímás, esztergomi érsek végezte március 25-én, az esztergomi Bazilikában. Ebből az időszakból csupán a legismertebb életrajzi elemekre szorítkozunk. Rövid másfél éves püspöki működése alatt folytatta egyházszerző tevékenységét, de már a bekövetkezett német megszállás alatt. Serédi hercegprímásnál sürgette a határozott fellépést a szélsőjobb ellen. A zsidóság deportálásának hírére – és hiába várva a püspöki kar közös állásfoglalására – Horthyhoz fordult, kérte tőle, hogy legalább a megkeresztelt, zsidó származású gyermekek elszállítását tiltsa meg. Előkészítette és megszövegezte a dunántúli főpásztorok közös levelét,

amelyben Szálasit arra kérték, hogy a Dunántúlt kímélje meg a hadműveletektől. Ezután letartóztatták, és Sopronkőhidán, illetve Sopronban bebörtönözték – Szálasiéknak szükségük volt a veszprémi püspöki palotára. Mindszenty több papjával együtt töltötte e heteket (ott volt köztük a későbbi esztergomi érsek, Lékai László is mint püspöki szertartó, valamint Mindszenty titkára, Mészáros Tibor, aki az általunk vizsgált periódusban ismét egyik titkára lesz, és akinek emlékiratait is felhasználtuk). Szabadulását követően, 1945. április 1-jén a front elvonulásával – meglehetősen kalandos úton – visszasietett Veszprémbe.

1945 húsvétján meghalt Serédi Jusztinián, a bencés jogtudós és esztergomi érsek, miután kiállta Esztergom többszöri ostromának izgalmaival. Utódává XII. Piusz pápa Mindszentyt nevezte ki 1945 őszén. Székfoglalóját október 7-én tartotta az esztergomi Bazilikában. Ekkor hangzott el programadó beszéde, amelyet marxista oldalon sem a politikusok, sem a történészek nem bocsátottak meg neki, s amelynek lényegét a miniszterelnökhöz küldött távirata fejezte ki tömören: „Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.” S bár 1946. február 1-jén a parlament eltörölte a királyságot, és köztársasággá változtatta az államformát, Mindszenty József élete végéig, 1975-ig a királyság alkotmánya alapján állt.

Bibó István ezt íratta fejfájára: „élt 1945–1948 között.” Valami hasonlót mondhatunk el az új esztergomi érsekről is. 1948. december 26-án tartóztatta le az ÁVH. Addig alig több mint három esztendő állt rendelkezésére, s e három év szüntelen harcban telt a teljehatalomra törekvő kommunista párt ellenzékében, egyháza és nemzete védelmében. Az általa meghirdetett Mária-évben, 1947–1948-ban mozgósította híveit, s a *Regnum Marianum*, „Mária országa” gondolat jegyében akarta átmenteni a nemzetet a magyar szentek segítségül hívásával. Küzdelmei előtt a kései eszmélő is tisztelettel hajtja meg fejét. – Még nem eléggé figyeltünk fel arra a tényre, hogy az egyesek által rendszerváltásnak, mások által birodalomváltásnak is nevezett fontos esztendő, a negyvenéves szocialista-kommunista periódus vége, 1989, az *Annus mirabilis*, szintén Mária-év elteltével köszöntött a magyar történelemre. Elmondhatjuk, hogy Mária nem vette le kezét országáról.

1948 végén történt letartóztatása és vizsgálati fogsága után 1949. február 3–8. között a Rákosi-rendszer kirakatperben vád alá fogta és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Ezt követően hét éven át egyik börtönből a másikba vitték, 1955. november 2-tól a Nógrád megyei

Felsőpetényben tartották házi őrizetben. Itt érte őt 1956 októbere, de a forradalom első napjait még Budapeستől távol töltötte. Csak egy hét elteltével küldetett érte az ideiglenes kormány, így alig négy napja maradt a tájékozódásra. Majd november 3-án este mondta el a Kosuth Rádió egyenes adásában azt a szöveget, amelyet később meghamisítva idéztek rá a bértollnokok.

A bíboros éjjeli nyugalma aznap nem tartott sokáig: november 4-én hajnalban telefonhívás ébresztette a miniszterelnöki hivatalból, hírül adva a szovjet katonai támadást. Mindszenty sofőrjével haladéktalanul a Parlamentbe sietett, ahol többek között Bibó István miniszterrel találkozott. (Az utóbbival a Parlament előterében: feltehetően épp akkor vitte magával a magyar nemzet kiáltványát az amerikai nagykövetségre.) Mivel általános volt a fejtelenség, Mindszenty Budára, érseki palotájába indult, de a Margit-híd tele volt szovjet tankokkal, így vissza kellett fordulnia. A tanácstalan bíboros a Parlament első emeletén várakozott, amikor a már távozóban lévő Nagy Kálmán alezredes észrevette, és felajánlotta neki, hogy átkíséri a közeli amerikai nagykövetségre. Reverendáját a hosszú kabát alá tűrve, titkárával együtt gyalogoltak a derék katonatiszt nyomában, akit emiatt később nyolc évre ítélték.³

Az amerikaiak humanitárius okokból fél órán belül engedélyezték, hogy menedéket kapjon. Ez a menedék tizenöt éven át tartott. Titkárának, Turchányi Egonnak néhány nap múlva el kellett hagynia a nagykövetséget. Menekülés közben Győr térségében igazoltatták, majd letartóztatták, és börtönbe került.

A budapesti amerikai követségen töltött 5437 napról a bíboros napi jegyzetei⁴ s a még feldolgozatlan amerikai levéltári hagyaték⁵ jelentik elsődleges forrásainkat. Ezért erről az időszakról itt nem írunk; ezt az adósságot később szeretnénk törleszteni. 1971. szeptember 28-án jött el az a nap, amikor a bécsi nunciatúra autójában Mindszenty

3 NAGY Kálmán, *Hogyan kért menedéket Mindszenty hercegprímás 35 éve az amerikai követségen?* in: *Magyar Hírlap*, 1991. november 4; Uő, *Mindszenty József bíboros hercegprímás útja a Parlamentből az amerikai követségre*, in: *Új Ember Évkönyv*, 1992. 105–106. Lásd még MÉSZÁROS István, *Mindszenty-mozaik*, Budapest 2002. 160–165.

4 MINDSZENTY, *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*, Vaduz, 1979. FEJÉRDY András felhívja a figyelmet „a források kritikus megközelítésének és más dokumentumokkal történő összevetésének fontosságára”, egyben javasolja a *Napi Jegyzetek* kritikai kiadását: *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „*Isten Szolgája*.” 2007. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. 79–108. itt: 108.

5 Ennek első módszeres felhasználója éppen az itt említett Fejérdy András, aki tanulmányában rendszeresen idézi a budapesti Mindszenty Archívumban található amerikai forrásokat, a budapesti nagykövetség anyagát 1962-ből és 1963-ból. – A teljes anyag mintegy 5000 oldal, a nagykövetségen töltött időszakra tehát naponta egyoldalnyi dokumentum áll rendelkezésre, többnyire angol nyelven.

elhagyta a nagykövetséget, és Hegyeshalmon át a schwechati repülőtérre érkezett, ahol Mons. Casaroli fogadta. A menetrend szerinti Alitalia géppel Rómába ment, ahol a repülőtéren Villot bíboros államtitkár fogadta, majd autón vitték a vatikáni Torre S. Giovanni (Szent János Torony) lakosztályába, ahol maga VI. Pál pápa fogadta.⁶

Egy rövid hónapot töltött Rómában. 1971. október 23-án este repülön Bécsbe érkezett. Ekkor kezdődött meg a számkivetés, ahogy emlékirataiban írja. Könyvünkben az 1971–1975 közötti éveket tárgyaljuk egyetlen szempontból: VI. Pál pápával való kapcsolattartását vizsgáljuk.

Isten Szolgája Mindszenty József 1975. május 6-án, 83 évesen, a dél-amerikai útját⁷ követő operáció után hunyt el Bécsben. Végakaratainak megfelelően Mariazellben temették el. Hamvait 1991. május 4-én helyezték el Esztergomban, a Bazilika kriptájában. Boldoggá avatási pere folyamatban van: 1996-ban a per a római szakaszba érkezett.

Irodalmi munkásságának első gyümölcse Az *Édesanya* című könyve, amely számos nyelven megjelent.⁸ Történelmi monografikus igényű munkája a nagy egyházszervező veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton életrajza.⁹ Legismertebbek emlékiratai, amelyek 1974 októberében jelentek meg magyarul, németül és több más világnyelven. Magyarul ez idő tájt a torontói Vörösváry kiadó jelentette meg először, a negyedik kiadást 1989-ben a Szent István Társulat gondozta.¹⁰ Emlékiratainak kiadatlan és feldolgozásra váró nagyobbik részét a budapesti Mindszenty Archívum őrzi.

Életét, életművét negyven éven át meghamisította a történetírás,¹¹ ezért szükséges rehabilitálása, amelyet 1956. október 31-én Nagy Imre írásba adott, majd a Kádár-rendszer megtagadott, csak

6 Lásd borítófotónkat.

7 RUSZIK Vilmos, *Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában (1975. április 9–25.)*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 14 (2002/1.4) 293–306.

8 PEHM József, *Az Édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében*, Budapest 1916; második, bővített kiadás: 1916; harmadik, bővített kiadás, két kötetben: 1940. Negyedik kiadás: 1990. – Németül: *Die Mutter*, Luzern 1949, ²1949, ³1949, ⁴1949, ⁵1951. – *Die Mutter in Gottes Augen*, Luzern 1950. – Hollandul: *Moeder. Ein Loflied op het moederschap*, Utrecht 1949 (három kiadás) – *Moeder in gods Ogen*, Utrecht 1950. – Angolul: *The Mother*, Dublin 1951. – *The face of the Heavenly Mother*, New York 1951. – Franciául: *La mère, miroir de Dieu*, Tours 1953. ²1953. – Spanyolul: *La madre*, Madrid, 1951. ³1958. – *La madre a los ojos de Dios*, Bilbao 1961. – Olaszul: *La madre: chi è?*, Róma 1960. ²1967. – *La madre agli occhi di Dio*, Milano 1957. *La Madre*, Milano ⁷1968. – Portugálul: *A mãe*, Lisboa-Coimbra 1951. ²1955. ⁴1965.

9 PEHM, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 2.)

10 MINDSZENTY, *Emlékirataim*, Toronto 1974. ²1975. ⁴Budapest, 1989. – Németül: *Erinnerungen*, Frankfurt-Berlin-Wien, 1974. – Franciául: *Mémoires*, Paris 1974. – Angolul: *Memoirs*, New York, 1974. – *Memoirs*, London 1974. – Spanyolul: *Memorias*, Barcelona 1974. ²1975. ³1979. – *Memorias*, Buenos Aires 1975. – Olaszul: *Memorie*, Milano 1974. ²1975 (hat utánnomás). – Hollandul: *Mijn leven. Memoires*, Amsterdam 1974.

11 A történetírás átfogó és részletes elemzése: MÉSZÁROS István, *A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe*, Esztergom 1992. Lásd még Úó, *Kimaradt tananyag: diktatúra és az egyház. 1945–1990. I–III.* Budapest 1993–1995.

amnesztiát küldve utána külföldre távozását követően, amelyet nem fogadott el. Perújrafelvétele sem végződött rehabilitálással, csupán a fontosabb vádpontok ejtésével 1990. május 11-én. A földi jogszolgáltatás nem volt méltányos hozzá.¹²

Legtöbb konfliktusát legitimizmusa okozta. Haláláig meggyőződéses királyságot támogató volt, a Habsburg-család tagjaihoz – így Zita királynéhez, Habsburg Ottóhoz – személyes kapcsolat fűzte.

Könyvünk célkitűzése

Itt közölt tanulmányainkban Mindszenty életének utolsó éveit vizsgáljuk egyetlen szempontból. Az emlékiratokat olvasó utókor kötetünkben szembesül először a teljesebb dokumentációval, amelytől hiteles választ remélünk a kérdésre: Ki volt Mindszenty? Erre egyelőre nem adjuk meg a választ, ehelyett lépésről lépésre, fejezetről fejezetre fogjuk keresni. Keresésünk eredményeképpen ki fog derülni: az egyéb források vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy teljesebb és hitelesebb képet kapjunk róla. Ilyen, mindeddig nem vizsgált fontosabb forráscsoportok a budapesti Mindszenty Archívumban és az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában egyaránt elérhetők a kutatók számára. Mindszenty saját hivataláról alkotott képének vizsgálatához tesszük itt meg az első lépéseket, amelyeket egy későbbi időpontban folytatni szeretnénk.¹³

Somorjai Ádám

¹² Indokolt, ha jogszolgáltatásnak nevezzük, mert az igazságszolgáltatás elmaradt.

¹³ Lásd SOMORJAI Ádám (szerk.), „His Eminence Files.” *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, METEM Budapest 2008.